

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2025.5>

З. А. Іванцова
доктор філософії,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7110-5967

РОЛЬ РАДИ ЄВРОПИ В ЗАХИСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СПЕЦИФІКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

У статті проаналізовано правове забезпечення права власності в Україні з урахуванням конституційних гарантій та міжнародних стандартів, зокрема діяльності Ради Європи. Констатовано, що незважаючи на широкі гарантії прав власників, вони (власники) також мають і певні обмеження в реалізації наявного права, які спрямовані на забезпечення балансу між інтересами різних суб'єктів правовідносини. Окремо розглянуто юридичні та економічні гарантії, які сприяють стабільності економічної системи й ефективному функціонуванню інституту власності.

Також досліджено питання економічної функції Конституції України, що полягає в забезпеченні правових умов для розвитку економіки, стабільності ринку та захисту прав власників. Основа статті стосується діяльності Ради Європи, яка через низку документів і механізмів захищає право власності, зокрема в контексті внутрішньо переміщених осіб та осіб, які повертаються в Україну і компенсації за втрачене майно. Останнім нововведенням є створення Реєстру збитків в рамках Рейк'явікської декларації, що має за мету відшкодування збитків. Підкреслено важливість вищевказаного інструменту для фіксації порушень права власності та створення правової бази для компенсацій.

Водночас, вказано й на ряд проблемних аспектів, таких як необхідність альтернативних способів подачі заяв до Реєстру збитків у зв'язку з кіберзагрозами, проблемами у доступі до реєстраційних систем в постраждалих регіонах та можливими юридичними колізіями між законодавствами України й Нідерландів. Сформувано висновок щодо значущості діяльності Ради Європи у забезпеченні та захисті права власності на міжнародному рівні, а також на необхідності вирішення проблем для забезпечення ефективності механізмів компенсації.

Ключові слова: права людини, гарантії права власності, захист права власності, Реєстр збитків, компенсаційні механізми.

Ivantsova Z. A. THE ROLE OF THE COUNCIL OF EUROPE IN THE PROTECTION OF HUMAN CONSTITUTIONAL RIGHTS IN UKRAINE: SPECIFIC FEATURES OF ENSURING PROPERTY RIGHTS

The article analyzes the legal framework for ensuring property rights in Ukraine, taking into account constitutional guarantees and international standards, particularly the activities of the Council of Europe. It is noted that despite broad guarantees for property owners, they (the owners) also face certain limitations in exercising their rights, aimed at balancing the interests of various parties in legal relations. Legal and economic guarantees contributing to the stability of the economic system and the effective functioning of the property institution are examined separately.

The article also explores the economic function of the Constitution of Ukraine, which involves providing legal conditions for economic development, market stability, and the protection of property rights. The main focus is on the Council of Europe's activities, which protect property rights through various documents and mechanisms, particularly in the context of internally displaced persons, returnees to Ukraine, and compensation for lost property. A recent innovation is the creation of the Loss Register under the Reykjavik Declaration, aimed at ensuring restitution. The importance of this instrument for documenting violations of property rights and establishing a legal basis for compensation is emphasized.

At the same time, the article highlights several problematic aspects, such as the need for alternative methods of submitting claims to the Loss Register due to cyber threats, challenges in accessing registration systems in affected regions, and potential legal conflicts between the legislation of Ukraine and the Netherlands. The conclusion underscores the significance of the Council of Europe's role in ensuring and protecting property rights at the international level, as well as the need to address challenges to ensure the effectiveness of compensation mechanisms.

Key words: human rights, property rights guarantees, property rights protection, Loss Register, compensation mechanisms.

Постановка проблеми пов'язана з дослідженням права власності як одного із фундаментальних у конституційному праві, його гарантій та обмежень, а також механізмів забезпечення і захисту в умовах сучасних викликів. Зокрема висвітлено виклики, пов'язані з електронним форматом роботи Реєстру збитків, впливом кібератак, його доступністю для постраждалих регіонів, юридичними колізіями між законодавствами Нідерландів і України, а також питанням створення компенсаційного фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здебільшого сучасні національні дослідження у галузі конституційного права зазвичай стосуються таких аспектів права власності, як: право власності на землю (наприклад, Озімок І. В. «Конституційне право власності на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження» [1]), право власності на житло (Корчевна Л. О., Левенець А. В. «Захист права на житло в аспекті екологічних зобов'язань держави: міжнародні стандарти та національна практика»

[2]), а також і більш загальних питань [3–5]), право власності органів місцевого самоврядування (Мішина Н.В. «Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн – членів Ради Європи)» [6]) тощо.

В той же час, серед вчених конституціоналістів менш досліджуваним залишається вивчення питання специфіки забезпечення права власності, як складової конституційних прав людини, з визначенням ролі органів Ради Європи.

Метою статті є комплексний аналіз специфіки забезпечення права власності як складової конституційних прав людини, з акцентом на діяльність Ради Європи в наведеній галузі. Комплексність наукового пошуку полягає визначенні правових та економічних гарантій, які забезпечують реалізацію права власності в Україні; виокремленні ролі Конституції України у забезпеченні правових умов для захисту права власності; особливим аспектом є визначення діяльності Ради Європи в частині захисту права власності (особливо в контексті внутрішньо переміщених осіб та осіб, які повертаються в Україну, відшкодування збитків та впровадження нового механізму — Реєстру збитків. У підсумку наведені наукові пошуки мають на меті визначити проблемні аспекти функціонування механізмів компенсації (згідно Реєстру збитків) для ефективного захисту прав власності.

Виклад основного матеріалу. Право власності, будучи одним із фундаментальних прав людини, є конституційним правом про що свідчить його закріплення у Конституції України.

Зокрема, основи правового «регулювання відносин власності закріплено в Конституції України, яка визначила коло об'єктів і суб'єктів права власності (статті 13, 41, 142, 143), рівність усіх суб'єктів права власності (стаття 13), гарантії права власності й обов'язки власників (статті 13, 41) та встановила, що правовий режим власності має визначатися виключно законами України (пункт 7 частини першої статті 92)» [7]. Із вказаного вбачається, що Конституція України не лише забезпечує можливість володіти, користуватися та розпоряджатися майном, а й встановлює баланс між інтересами окремої особи, суспільства та держави.

Зазначене чітко проявляється і у приписах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), де згідно ч.1 ст. 319 ЦК України «власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд» [8], а з іншого боку визначаються і обмеження, як то: ч.2 ст. 319 ЦК України «власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства» [8]; ч.5 ст. 319 ЦК України «власник

не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі» [8] тощо.

Таким чином, при наявності широкого спектра гарантій забезпечення права власності, необхідні і обмежувальні механізми, які спрямовані на забезпечення балансу між інтересами власника, суспільства та інших суб'єктів правовідносини.

Гарантії забезпечення права власності є однією із складових гарантій конституційних прав загалом і їх утвердження є особливим чинником формування правової держави.

Зазвичай за ознакою сфери суспільних відносин гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина диференціюють на економічні, політичні, ідеологічні, юридичні та ін. При дослідженні права власності значний науковий інтерес становлять саме юридичні та економічні гарантії, адже вони забезпечують збалансоване поєднання інтересів власника, суспільства та держави, сприяють ефективному функціонуванню інституту власності, а також гарантують реалізацію та захист прав власників в умовах ринкової економіки.

К.К. Кулі-Іванченко під правовими (юридичними) гарантіями слушно розуміє «сукупність правових умов, засобів та способів, які визначають процедуру, за допомогою якої особа може реально захищати свої права і свободи відповідно до законних підстав, передбачених Конституцією України та поточним законодавством» [9, с. 116], а щодо економічних гарантій відмічає, що вони «представлені інститутами власності, економічного плюралізму, свободи підприємницької та господарської діяльності тощо» [9, с. 116].

В рамках конституційного права України ведучи мову про право власності, гарантії захисту майнових прав та регулювання економічних відносин досить часто виокремлюється економічна функція конституції, яка, серед іншого, проявляється у забезпеченні стабільності економічної системи через правове регулювання відносин власності, підтримці конкуренції на ринку та захисті прав власників від зловживань. Конституція, визначаючи основи економічної організації держави, гарантує правові умови для ефективного захисту прав споживачів, боротьби з монополізмом та забезпечення справедливих умов для підприємництва.

Так, колектив авторів підручника Конституційне право України за загальною редакцією Слінько Т.М. відмічає, що «Економічна функція конституції полягає у впливі на економічну систему шляхом закріплення різних форм власності, їх рівності, регулюванні монополізму, механізму втручання держави в економічну систему. Конституція покликана збалансувати приватний і публічний інтерес у сфері власності» [10, с. 46]. Міхальов В.О. додає: «Економічна функція кон-

ституції полягає в тому, що вона, закріплюючи ті чи інші форми власності, їх співвідношення один з одним, об'єкти і суб'єкти права власності, тим самим направляє розвиток економічних відносин, що складають економічний лад суспільства» [11, с. 47].

Отже, економічна функція конституції полягає у правовому регулюванні відносин власності, забезпеченні стабільності економічної системи та балансуванні приватного і публічного інтересу, що сприяє розвитку економічних відносин у державі та гарантує захист права власності як фундаментального елемента соціально-економічної організації. При цьому, конституційна гарантія права власності забезпечує правову стабільність, що є необхідною для довіри до економічних відносин та інвестиційної діяльності.

Досліджуючи ж економічну функцію держави в цілому, Свиридчук Н. П. зазначає, що «окремі характеристики економічна функція держави потребує з точки зору її місця і ролі в системі функцій сучасної держави. По-перше, необхідно зазначити, що так як економічна функція здійснює найбільш загальний напрямок діяльності держави щодо реалізації поставлених перед нею цілей і завдань, вона належить до головних функцій країни, поряд з тим, так як її реалізація передбачає участь цілої низки державних органів, вона об'єктивно поділяється на підфункції. По-друге, економічна функція не обмежена часовими рамками і здійснюється державою протягом усього періоду свого існування, тому має постійний характер. По-третє, економічна функція реалізується як у внутрішній (внутрішньодержавній), так і в зовнішньополітичній сфері» [12, с. 13].

Стосовно зовнішньополітичної сфери варто відзначити, що її реалізація спрямована на забезпечення сприятливих умов економічного співробітництва, інтеграції в міжнародний ринок, участі в глобальних економічних процесах, а також на захист економічних інтересів держави за її межами. В даному контексті економічна функція держави тісно пов'язана з наддержавними органами, які впливають на формування міжнародних стандартів у сфері економіки та захисту прав власності.

Таким чином, право власності визнається одним із ключових і в наддержавних органах, у тому числі в Раді Європи, яка діючи на основі міжнародного співробітництва має значний вплив на захист права власності. Основними нормативними документами Ради Європи, що регулюють право власності виступають Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [13] (далі – Конвенція), а також Протокол № 1 до Конвенції, який безпосередньо гарантує захист права на власність.

Органами Ради Європи, що найбільш активно сприяють забезпеченню права власності, є Євро-

пейський суд з прав людини (своїми рішеннями гарантує реалізацію права власності відповідно до міжнародних стандартів), Комітет міністрів (наприклад, здійснює контроль за виконанням рішень ЄСПЛ), Парламентська асамблея Ради Європи (приймає резолюції, рекомендує державам-членам вдосконалювати національне законодавство), Конгрес місцевих і регіональних влад (зосереджується на питаннях захисту права власності на місцевому рівні) та ін.

Зокрема існує ряд документів вищевказаних органів, які також містять окремі засади щодо здійснення права власності. Наприклад, у відповідності до п.8 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 5 квітня 2006 року, «Внутрішньо переміщені особи мають право користуватися своїм майном згідно з правом у сфері прав людини. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право на повернення своєї власності, що була залишена у зв'язку з їхнім переміщенням. Якщо внутрішньо переміщені особи позбавлені можливості повернути свою власність, така втрата повинна бути належно компенсована» [14]. Відомою також є Резолюція 1708 (2010) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо «Вирішення майнових питань біженців та внутрішньо переміщених осіб» [15] та ін.

Все ж особливо цінними залишаються рішення ЄСПЛ, які встановлюють прецеденти щодо тлумачення та застосування положень Конвенції та її протоколів у сфері захисту права власності. Зокрема, рішення ЄСПЛ забезпечують чіткі стандарти щодо мирного володіння майном, захисту від свавільного втручання держави, компенсації за порушення права власності та регулювання використання майна в інтересах суспільства. Такий підхід сприяє гармонізації національного законодавства держав-членів Ради Європи з міжнародними стандартами, забезпечуючи надійний механізм захисту права власності на місцевому та регіональному рівнях.

В частині забезпечення права власності Рада Європи має досить розгалужену діяльність, яка не обмежується вищевказаними напрямками. Одним із останніх проектів Ради Європи в цій частині відносно України є прийняття у 2023 році «Рейк'явікської декларації» [16], що передбачила заснування Реєстру збитків. Метою Реєстру збитків виступає забезпечення «документального обліку доказів та інформації щодо збитків, втрат та шкоди, завданих фізичним та юридичним особам, а також державі Україна» [17]. Вважається, що вказане є першим кроком до відшкодування, здійснюваного за допомогою «майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який буде створено окремим міжнародним інструментом» [18].

Правовою підставою ведення Реєстру збитків є «Статут Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» [19] (далі – Статут), що є додатком до Резолюції СМ/Res(2023)3, прийнятої Комітетом Міністрів 12 травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників Міністрів. Статут визначає мету, функції, організаційну структуру, порядок функціонування Реєстру збитків тощо.

Правовий статус Реєстру збитків визначено п. 3.1. ст. 3 Статуту, згідно якого: «Реєстр має статус юридичної особи згідно з національним законодавством Королівства Нідерландів та України і, таким чином, користується такою правоздатністю, яка необхідна для реалізації своїх функцій, виконання свого мандату і захисту своїх інтересів, зокрема здатністю укладати договори, набувати та відчувувати рухоме та нерухоме майно» [19].

В межах конституційно-правового аспекту створення і функціонування Реєстру збитків дозволить відновити право власності як конституційну гарантію адже зафіксуватимуться випадки порушення права власності (наприклад, через руйнування інфраструктури), створюватиметься доказова база (юридична основа) для компенсації втраченого майна.

«Подання заяв здійснюється заявниками через український веб-портал «Дія», розроблений для надання державних послуг в Україні» [18].

Зважаючи, що «заяви подаються до Реєстру виключно в електронній формі» [20], зазначене може бути одним із ключових викликів для належного функціонування Реєстру збитків. До прикладу 19 грудня 2024 року «сталася наймасштабніша кібератака на державні реєстри України за останній час» [21], а зважаючи що веб-портал «Дія» не зберігає особисті дані, а лише відображає інформацію, яка наявна в державних реєстрах, то «на порталі та в застосунку тимчасово не працюють:... Повідомлення про пошкоджене/знищене майно...» [22]. За таких обставин, з метою унеможливлення впливу кібератак та інших ризиків несанкціонованого доступу, – доцільним і обґрунтованим є розроблення і впровадження альтернативних способів подачі заяв офлайн (наприклад, використання засобів поштового зв'язку або ж через Центри надання адміністративних послуг).

Варто виділити й ряд додаткових проблемних аспектів функціонування Реєстру збитків виключно в електронній формі. Наприклад: в окремих постраждалих регіонах існує обмежений доступ до всесвітньої мережі Інтернет, наявна недостатність знань та/або технічних засобів для подання заяв та ін.

З іншого боку, враховуючи, що юридичний статус Реєстру збитків визначається законодавством Нідерландів та України, то різна правова система держав може створювати окремі юридичні колізії

(зокрема, при можливому вирішенні спорів про відповідальність посадових осіб може виникнути питання пріоритету законодавства у разі конфлікту норм), а тому необхідним є розглянути питання визначення пріоритетного законодавства.

До питання результативності Реєстру збитків не достатньо розробленим залишається питання створення і баланс компенсаційного фонду, здатного швидко та ефективно виплачувати компенсації жертвам. Однак зважаючи на цілі даного дослідження та глибину дискусії щодо створення компенсаційного фонду, факту існування такого принципу міжнародного права як імунітет держави (або ж «суверенна рівність» згідно статуту ООН) виходить за рамки цієї статті та, відповідно, визначає актуальність подальшого дослідження зазначеної проблематики.

На теперішній час, зі впливом більше двох років з моменту запровадження воєнного стану в Україні, відсутність компенсацій призводить до зниження мотивації потерпілих реєструвати свої збитки.

Висновки. За таких обставин, з урахуванням створення унікальних механізмів захисту конституційних прав людини в Україні роль Ради Європи та її органів важко переоцінити. Їх значущість полягає у забезпеченні та захисті конституційних прав людини, зокрема права власності, через закріплення міжнародних стандартів і створення механізмів для їх реалізації.

Завдяки діяльності органів Ради Європи створюються ефективні інструменти для захисту права власності. Одним із сучасних прикладів є Реєстр збитків, заснований на основі Рейк'явікської декларації, який надає можливість фіксувати порушення права власності та створювати юридичну базу для компенсації втрат.

Водночас, функціонування Реєстру збитків потребує вирішення низки проблемних аспектів, таких як можливість альтернативних способів подачі заяв, захист від кібератак, доступність для постраждалих регіонів та уникнення юридичних колізій між законодавствами двох країн. Забезпечення ефективності вищевказаного механізму стане важливим кроком у відновленні порушених прав і формуванні довіри до системи захисту прав власності не лише в Україні, а й на міжнародному рівні.

Література

1. Озімок І. В. Конституційне правовласність на землю в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження, 2020. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyne-pravo-vlasnosti-na-zemlyu-v-ukrayini-ta-zarubizhnyh-krayinah-porivnyalno> (дата звернення: 26.12.2024).

2. Корчевна Л. О., Левенець А. В. Захист права на житло в аспекті екологічних зобов'язань держави: міжнародні стандарти та національна практика, 2023. URL: <https://journals.visnyk-onu.od.ua/index.php/law/article/view/25/23> (дата звернення: 26.12.2024).
3. Amelicheva, L., Martyniuk, O., Pyroha, I., Qaracayev, C., Myroshnychenko, V. Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (45). P. 265–271.
4. Barvinenko, V., Mishyna, N., Qaracayev, C. Ukrainian local government and Council of Europe's standards: human rights protection and decentralisation at the times of militarisation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9(4). P. 31–36.
5. Кирдан Б. В. Міжнародні гарантії та підходи щодо відшкодування (компенсації) шкоди фізичній особі завданої внаслідок військових дій, 2024. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/9361/9413> (дата звернення: 26.12.2024).
6. Mishyna N. European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 33. С. 52–57.
7. Рішення Конституційного Суду України від 01.07.1998 № 9-рп/1998 URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/9-rp.rtf> (дата звернення: 26.12.2024).
8. Цивільний кодекс України, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.12.2024).
9. Афанасьєва М. В., Бальцій Ю. Ю. та ін. Конституційне право України : навчально-методичний посібник, 2020. 242 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/22a4e64a-661a-4d64-ab33-0feff15d0a77> (дата звернення: 26.12.2024).
10. Слінько Т. М., Летнянчин Л. І. та ін. Конституційне право України, 2021. 592 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/images/files/p_KPU-2021.pdf (дата звернення: 26.12.2024).
11. Афанасьєва М. В., Бальцій Ю. Ю. та ін. Конституційне право України: прагматичний курс, 2017. 256 с. URL: <http://surl.li/liyhtd> (дата звернення: 26.12.2024).
12. Свиридчук Н. П. Щодо формування напрямів реалізації економічної функції держави у сучасному суспільстві. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 12–16.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 26.12.2024).
14. Рекомендація Рес (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, 2006. URL: <https://rm.coe.int/16806b5ab1> (дата звернення: 26.12.2024).
15. Resolution1708(2010)Final version. Solving property issues of refugees and internally displaced persons, 2010. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XM12HTM1-en.asp?fileid=%2017814&lang=en> (дата звернення: 26.12.2024).
16. Рейк'явікська декларація, 2023. URL: <http://surl.li/qcygjo> (дата звернення: 26.12.2024).
17. Реєстр збитків для України прийняв перші рішення про внесення заяв до Реєстру та завершив процес прийняття Форм Заяв у всіх категоріях збитків, 2024. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/the-register-of-damage-for-ukraine-adopts-the-first-decisions-on-the-recording-of-claims-and-finalises-the-adoption-of-claim-forms> (дата звернення: 26.12.2024).
18. Реєстр збитків для України. Мандат та функції. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/mandate-and-functions> (дата звернення: 26.12.2024).
19. Резолюція CM/Res(2023)3, 2023. URL: <http://surl.li/vymclg> (дата звернення: 26.12.2024).
20. Реєстр збитків для України. Заяви подаються до Реєстру виключно в електронній формі. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/submit-a-claim> (дата звернення: 26.12.2024).
21. Держреєстри України зазнали наймасштабнішої за останній час кібератаки – Стефанішина, 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3940051-derzreestri-ukraini-zaznali-najmasstabnisoi-za-ostannij-cas-kiberataki-stefanisina.html> (дата звернення: 26.12.2024).
22. Через відновлення державних реєстрів у Дії тимчасово не працює частина сервісів, 2024. URL: <https://diia.gov.ua/news/onovlennia-reiestriv-skorystaitesia-ievidnovlenniam-kupivleiu-prodazhem-avto-broniuvanniam-ta-inshymu-servisamy-piznishe> (дата звернення: 26.12.2024).